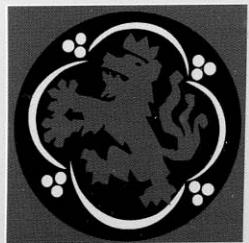

львівські numізматичні записки

ч. 10
2013

**Унікальна золота римська монета,
знайдена в Україні (Стор 4).**

**Нова монета Белзького
князівства (Стор 22).**

Литовські монети «Печать/Спис з хрестом», карбовані на Волині. (Стор 6).

Рис. 3. Зображення деяких з монет «Печать», знайдених в останній час в Україні:
1 – Волинь 0,78г; 2 – Жидичин Ківерцівський р-н Волинська обл. 0,58г; 3 - Турійський р-н Волинська обл.
н/д; 4 – Переділи Рівненський р-н Рівненська обл. 0,98г; 5 – Торговиця Млинівський р-н Рівненська обл.
0,86г; 6 – Бровари Київська обл. 0,96г; 7 – Лубни Полтавська обл. 0,70 г; 8 - Чигирин Черкаської обл. 0,75г;
9 – Чигирин Черкаської обл. н/д; 10 – Чигирин Черкаської обл. н/д.

Карбування на Волині найдавніших монет Великого князівства Литовського

Серед понад десятка нині відомих типів найдавніших монет Великого князівства Литовського і Руського привертає увагу група монет, яку об'єднують розміщені на них однакові зображення - вістря списа разом з простим (грецьким) хрестом, які надалі для простоти будемо позначати «Спис з хрестом». Це монети «Печать / Спис з хрестом», «Колюмни / Спис з хрестом» та «Подвійний хрест / Спис з хрестом», рис. 1. Дві з них «Печать / Спис з хрестом» та «Колюмни / Спис з хрестом» відомі ще з XIX ст. і ввійшли в тоді ж створену типологію литовських монет як «тип №1» та «тип №2».

Незважаючи на те, що більшість з цих монет давно відома, серед дослідників досі не має одностайної думки щодо їхніх емітентів, часу та місця карбування. Основна проблема полягає в труднощах в намаганнях вписати монету «Печать / Спис з хрестом» та «Подвійний хрест / Спис з хрестом» в ряд велиокнязівського карбування в Литві. Становище, що склалося, виразно ілюструється існуванням численних трактувань значення самого знаку «Вістря списка та грецький хрест», що об'єднує ці монети. Наприклад, вважають, що вони є символами влади правителя, а саме, є ще одними, крім «Колюмни», знаками Великого литовського князя Вітовта (1392-1430), що надає можливість віднести монету «Печать / Спис з хрестом» до його карбування.¹ Однак нещодавня поява денарія «Подвійний хрест /

Спис з хрестом», де зазначені емблеми поєднуються вже зі знаком-гербом Великого литовського князя Ягайла (1377-1392), фактично спростовує цю атрибуцію. Тому також існує думка, що зазначені емблеми є особистими знаками митрополита Кіпріана, який відігравав в часи Вітовта особливу роль в складних відносинах верхівки ВКЛ,² або вони є знаками християнізації Литви, де, наприклад, вістря спису символізує святого Юрія-змієборця.³ В останній час набули поширення версії, за якими вказані емблеми розглядають вже як земельні герби найважливіших володінь ВКЛ – Віленської, або Троцької та Волинської земель.⁴ Проте і ці пропозиції не переконливі, що добре видно на прикладі монети «Подвійний хрест / Спис з хрестом», яку наразі пропонують відносити і до Вітовта і до Ягайла і, навіть, до короткочасного спільногого карбування цих князів.⁵

Щодо інших емблем з цих монет - «Колюмни», «Подвійний хрест» та «Спис з хрестом», які, вочевидь, мали уособлювати емітентів, то тут теж існують різні думки щодо мети розміщення їх на монетах, чи то як династичних знаків правителів, чи то як узагальнених емблем великих литовських князів.⁶ Пояснюється такий стан дослідження зазначених монет причинами об'єктивного характеру – бідністю та непевністю джерел, відносно малою кількістю знахідок цих монет. Проте накопичений

Рис. 1. Найдавніші монети ВКЛ зі знаком «Вістря списка та грецький хрест». Масштаб 1,5:1.

в останній час нумізматичний матеріал на-
дає, на погляд автора, можливість вирішити
ці проблеми.

Ключовим, з цієї точки зору, на погляд автора, є вирішення питання про місце карбування денарія «Колюмни / Спис з хрестом», що, в свою чергу, може допомогти визначити і його емблеми. Денарій «Колюмни / Спис з хрестом» найпоширеніший серед найдавніших литовських монет, кількість знахідок якого обчислюється тисячами екземплярів, що дозволяє зробити відносно нього статистично надійні висновки. Його знаходять на всій історичній території ВКЛ, але здебільшого знахідки денарія «Колюмни / Спис з хрестом» концентруються на Волині та Віленщині. Нині дослідники, спираючись на знак «Колюмни», розміщений на аверсі монети, майже одностайно відносять цей денарій до карбування Вітовта, однак щодо місця карбування денарія «Колюмни / Спис з хрестом», то тут думки дослідників розходяться. Так в роботах Н. Щекатіхіна, М. Котляра, В. Савицького та В. Чопюка, спираючись на велику кількість знахідок цих монет на Волині та на повідомлення про намагання Вітовта заснувати у Луцьку свою південну ставку, пропонується віднести його карбування до Луцька.⁷ В роботах інших авторів теж вказуючи на велику кількість знахідок, але тепер вже у Литві, та також посилаючись на столичний статус тепер вже Вільнюса, переважила думка щодо карбування цієї монети на Віленщині.⁸ В ряді праць вважається за можливе одночасне карбування вказаної монети в обох згадуваних монетних центрах,⁹ чому однак суперечить відсутність суттєвих відмінностей типу монети серед денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом». Принаймні, до цього часу серед них не виявились, звичайні в таких випадках, диференти, які б можна було прив'язати до вказаних регіонів.

Нині, завдяки численним знахідкам останнього часу, появлі нових праць, з'явилася можливість підвести підсумки 150-річного спостереження за знахідками цієї монети, перейти від загальних міркувань «більше-менше» до кількісного порівняння знахідок у вказаних регіонах та спробувати вирішити суперечливе питання щодо локалізації денарія «Колюмни / Спис з хрестом» та, тим самим, визначити місце його

карбування. У недавній роботі Е. Ремеца-са, присвяченій денарію «Колюмни / Спис з хрестом», наведені підсумки знахідок цієї монети в Литві за весь період наукових спостережень у XIX – XXI ст., включно з останнім часом.¹⁰ За даними цієї праці у Литві за цей час було знайдено загалом більше 2600 таких денаріїв. З-поміж цих знахідок є декілька скарбів, серед яких виділяється великий скарб з Веркяй (Verkiai) 1941 р. - більше 2100 денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», та Тракай (Trakai) 1945 р. - більше 100 денаріїв цього ж типу. Решта знахідок цих монет відноситься до дрібніших скарбів та поодиноких знахідок, частина яких була виявлена в курганних похованнях. Зазначимо, оскільки це має значення для подальших висновків, що за даними вказаної праці переважна більшість знахідок денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом» у Литві припадає на ХХ ст. Підкреслимо також, що умови для знахідок монет в Литві та на Волині можна вважати приблизно однаковими, тому їхнє кількісне порівняння виглядає цілком правомірним. При цьому, потрібно обов'язково взяти до уваги незадовільний стан з фіксацією монетних знахідок, який склався в Україні і особливо на Волині у ХХ ст. Фактично на Волині науково зафіксовані лише знахідки другої половини XIX ст., результати яких наведені в працях Г. Федорова та М. Котляра.¹¹ За цими даними кількість знахідок денарія «Колюмни / Спис з хрестом» у ці часи можна оцінити в 4000-5000 монет (див. Додаток №1). За усе ж ХХ ст. на Волині був зафіксований лише один скарб з Седлиця поблизу Костополя, Рівненської області, в 1932 р. з кількістю денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», що перевищує 1500 екз.¹² Підкреслимо, що в науковому обігу повністю відсутні будь-які вказівки на волинські знахідки не лише денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», як і будь-яких інших монет, з середини та другої половини ХХ ст. Однак вважати, що у цей час там дійсно не було ніяких знахідок монет, немає підстав. Загально визнано, що кількість знахідок артефактів пропорційна об'єму господарчої діяльності, яка у ХХ ст. на Волині була аж ніяк не меншою, ніж у XIX ст., що підтверджуються динамікою знахідок в ХХ ст. у Литві денарія «Колюмни / Спис з хрестом», які саме в цей час досягають максимуму. Повну відсутність науково-

во зареєстрованих знахідок монет на Волині у ХХ ст. нічим, крім відсутністю обліку, або униканням від нього, пояснити не можна. Показово, що на противагу від попереднього часу, короткий останній період у 10-15 років ХХI ст. на Волині характеризується масовими знахідками денарія «Колюмни / Спис з хрестом», що ще раз засвідчує незадовільну статистику і безпідставні висновки щодо майже повної відсутності знахідок цих монет у ХХ ст. За даними зібраними автором з допомогою волинських краєзнавців та нумізматів з Володимира, Луцька та Рівного за останній час на Волині, в основному навколо Луцька, було знайдено декілька достатньо крупних скарбів денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», рис. 2. Два з них мали кількість монет, що перевищувало 600 (с. Красне) та 500 (Волинь) екземплярів, та ще один скарб (Луцьк IV) з кількістю монет в 220 екземплярів. Також на Волині було знайдено декілька десятків дрібних скарбів денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», так званих «гаманців». Поряд з ними, відмічаються масові поодинокі знахідки денаріїв «Колюмни – Спис з хрестом», яких, за оцінками, було знайдено декілька сотень монет. Зауважимо,

що приведений перелік знахідок монет не є вичерпним. Отже, загальну кількість знахідок денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом» лише останнього часу на Волині можна оцінити мінімум у 2000-3000 монет. Таким чином, у підсумку загальна кількість денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», знайдених на Волині за весь час спостереження, лише за фактом, орієнтовно складає 8000 монет, а з урахуванням відсутніх даних за ХХ ст., їхня кількість має бути більшою.

Навіть при достатньо критичному відношенню до наведених обсягів знахідок, потрібно визнати, що кількість денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом», знайдених на Волині, значно перевищує таку ж у Литви. Пояснення великої кількості знахідок денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом» на Волині, як наводиться в роботі Е. Ремецаса, високою економічною активністю у регіоні в другій половині XIV ст., що вимагала, відповідно, великої грошової маси, виглядає непереконливим.¹³ Адже Волинь, розташована по сусіству з такими визначними центрами карбування того часу, як Львів та Krakів, мала можливість без перешкод поповнювати свою грошову масу, що добре видно зі складу волинських скарбів XIV ст.¹⁴ Крім того, празький гріш, який у XIV - XV ст. був домінуючою монетою Східної Європи, поступав з Чехії спочатку на Червону Русь та Волинь, через які він надалі поширювався на Схід та Північ.¹⁵ Тому пояснення у винятковій потребі в забезпеченні грошової маси на Волині монетами, карбованими у Вільнюсі, є безпідставним. Зауважимо також, що у Києві, такому самому як Луцьк визначному економічному центрі літовської Русі, на відміну від Луцька зафіксовано лише декілька поодиноких знахідок денаріїв «Колюмни / Спис з

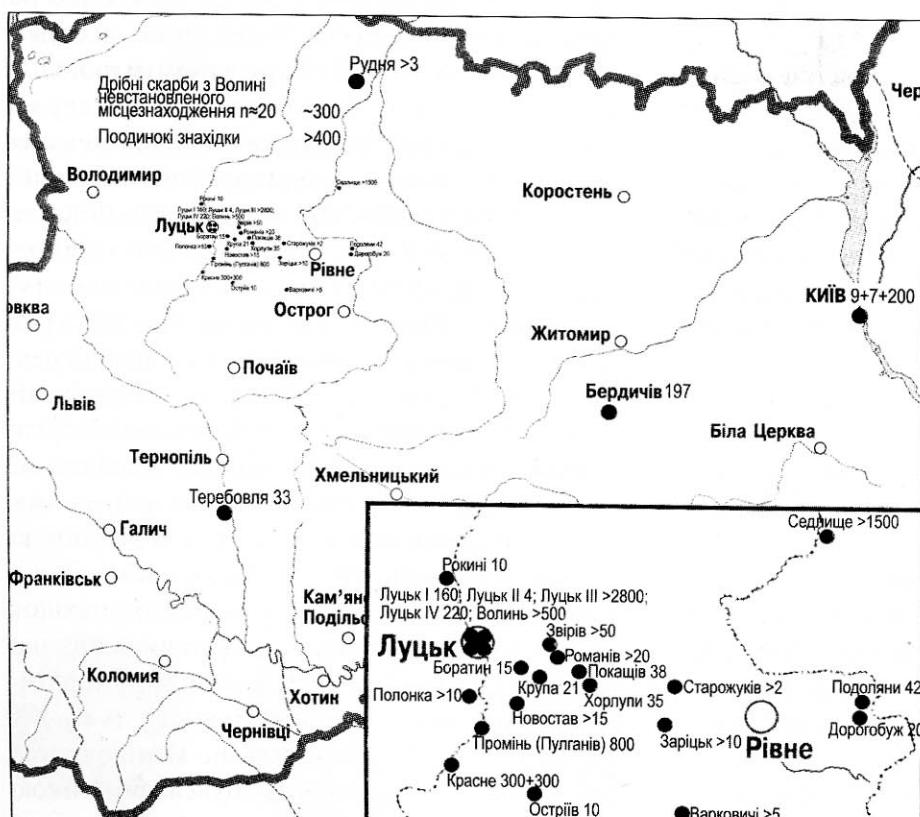

Рис. 2. Топографія знахідок денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом» в Україні.

хрестом».¹⁶ За даними автора загальна кількість знахідок останнього часу денарія «Колюмни / Спис з хрестом» у Києві та на Київщині не перевищує декількох сотень монет, що незрівнянно менше, ніж знайшлося за цей час на Волині. Подібно до київського, відносно невелика кількість знахідок денарія «Колюмни – Спис» реєструється і в інших історичних регіонах ВКЛ, наприклад, в Білорусі.¹⁷ Найпростішим та логічним поясненням наявної картини локалізації денарія «Колюмни / Спис з хрестом» на історичних територіях ВКЛ було б визнання факту його карбування на Волині у Луцьку. Відповідно, тоді б відносно велика кількість знахідок денарія «Колюмни / Спис з хрестом» у Литві на Віленщині пояснювалася б звичайним для середньовічної держави припливом коштів з периферії до центру у вигляді данини та податків, а також оплатою видатків столичної скарбниці ВКЛ монетою регіонального монетного двору в Луцьку.

На погляд автора, в дискусії щодо місця карбування денарія «Колюмни / Спис з хрестом» буде також слушним порівняти знахідки на Волині цих денаріїв та денаріїв «Колюмни / Погоня». При цьому потрібно взяти до уваги, що обидві вказані монети достатньо масові, денарій «Колюмни / Погоня» є другий за кількістю знахідок серед найдавніших литовських монет, що теж надає можливість робити статистично надійні висновки. В даному випадку важливо, що обидві монети у великих кількостях знаходять саме у Литві. Так загальну кількість знайдених у Литві денаріїв «Колюмни / Погоня» оцінюють у 1000 екземплярів, що складає переважну більшість усіх знахідок монет цього типу.¹⁸ Обидві ці монети, денарії «Колюмни / Спис з хрестом» та «Колюмни / Погоня», карбувалися в близький період часу, на думку автора, за правління Вітовта у 1401 – 1430 рр., або у першій половині XV ст., якщо притримуватися гіпотези, що денарій «Колюмни / Погоня» карбував не Вітовт, а Свидригайло (1430-1432) та Казимир Ягайлович (1440-1492). За цей час у політико-економічному стані Волині в ВКЛ не сталося суттєвих змін. За таких умов, якщо вважати, що денарій «Колюмни / Спис з хрестом» карбувався у Литві та вже звідти так само, як денарій «Колюмни / Погоня»,

потрапляв на Волинь, можливо було б очікувати на приблизно однакову кількість їх знахідок на Волині, що відрізнялися б максимум у десять разів. Однак, в дійсності, на відміну від масових знахідок денарія «Колюмни / Спис з хрестом», які обчислюються тисячами екземплярів, знахідки денарія «Колюмни / Погоня» на Волині практично не відомі (за даними зібраними автором тут було знайдено лише декілька монет цього типу), що виразно свідчить на користь версії про карбування денарія «Колюмни / Спис з хрестом» саме на Волині.

Порівняно нещодавно з'явилися нові нумізматичні знахідки, які вносять у дискусію про місце карбування денарія «Колюмни / Спис з хрестом» нові аргументи. Мова йде про так званий денарій волинського князя Любарт (1340-1383/4) – невеликої анепіграфічної срібної монети зображеннями лева та грецького хреста. Хоча на даний момент цих монет знайдено лише біля півсотні, проте майже всі знахідки впевнено локалізуються до Волині. Лише декілька таких монет, за даними автора, були знайдені за межами Волині у великих скарбах монет кінця XIV ст. з Київщини. Сам денарій відомий давно, його перша знахідка зареєстрована у Сосницькому скарбі 1911 р., але лише після знахідок останнього часу він отримав атрибуцію, як монета, що була карбована Любартом на Волині в часи існування удільного Володимира-Волинського князівства.¹⁹ Поява денарія Любarta, карбування якого датують другою половиною XIV ст. переважно підтверджує існування на Волині у той час місцевого монетного двору, скоріше усього спочатку у Володимирі, пізніше перенесеного у Луцьк. На волинське карбування варто було очікувати, адже, як тепер стає зрозумілим, у другій половині XIV ст. по всій Північно-Західній периферії занепадаючої Золотої Орди в різних державах утвореннях Східної Європи розпочалося карбування власної монети і було б дивним, щоб економічно розвинене Володимира-Волинське князівство його уникло.

Таким чином, переважна локалізація знахідок денарія «Колюмни / Спис з хрестом» до Волині, та встановлення існування на Волині у другій половині XIV ст. місцевого монетного двору наразі надає можли-

вість стверджувати, що денарій «Колюмни / Спис з хрестом» карбувався саме на Волині, найімовірніше у Луцьку. Зважаючи на великі масштаби цього карбування, воно, вочевидь, відбувалося вже після Грюнвальдської битви 1410 р., коли ВКЛ отримало за контр-ібуцією великі кошти від Тевтонського ордену.

Визнання волинським карбуванням денарія «Колюмни / Спис з хрестом», надає змогу пояснити його емблеми. Щодо них, як вже вказувалося, існують цілий ряд контр-версійних трактувань, що вже само по собі свідчить про відсутність переконливих версій. Для кращого розуміння призначення емблеми «Спис з хрестом» на реверсі денарія «Колюмни / Спис з хрестом» ще раз звернемося до його порівняння з денарієм «Колюмни / Погоня». Серед дослідників нині не має сумнівів, що знак «Колюмни» на цих монетах є знаком правителя (Вітовта), а «Погоня» є земельним гербом Віленщини, землі де карбувалася монета, що підтверджується переважною локалізацією знахідок денарія «Колюмни / Погоня» до Литви. Щодо герба «Погоня», то його використання в часи Вітовта у якості земельного герба Віленщини засвідчено на великих печатках Вітовта 1404 – 1413 рр., де він зображений поряд з гербами інших земель ВКЛ: грецьким хрестом - гербом Волині, пішого воїна зі списом - гербом Троцького князівства та ведмедем, за однією версією - гербом Жемайтії, за іншою – Русі. Таким чином, можна погодитись з існуючою думкою, що емблема «Спис з хрестом» за аналогією з денарієм «Колюмни / Погоня» теж є земельною. Е. Ремеца пропонує вважати її двома окремими земельними гербами: «Спис» - герб Троцького князівства, а «Хрест» – Волинської землі, тоді як С. Саяускас вважає їх єдиною емблемою, що відноситься до Віленської землі.²⁰ Вважаємо, що в даному випадку, виходячи з локалізації карбування денарія «Колюмни – Спис з хрестом» до Волині, вказані емблеми «Спис з хрестом» є єдиним знаком, що символізує лише одну Волинь. Для цієї думки є достатньо вагомі підстави. Добре відомо про використання грецького хреста, як історичного герба Волині. Про його уживання на Волині в литовську добу свідчить розміщення цього знаку на згадуваному волинському денарії Любарта. Крім того, потріб-

но нагадати, що мотив списка теж належить до ранньої геральдики Волині. Відомі актові печатки останніх галицько-волинських руських князів першої половини XIV ст. зі зображеннями святого Юрія-змієборця у вигляді вершника, що вражає списом змія, або пішого воїна зі списом.²¹ Вістря списа часто виступало в геральдиці лаконічним символом цього святого.

Щодо інших монет з емблемами «Спис з Хрестом», а це денарій «Подвійний Хрест / «Спис з Хрестом» та монета «Печать / «Спис з Хрестом», то відносно них можна теж припустити, що вони карбувалися на Волині. Адже на них використовується та ж сама земельна символіка Волині, що і на денарії «Колюмни / Спис з хрестом». Денарій «Подвійний Хрест / Спис з Хрестом», який з'явився нещодавно, відносять до карбування Ягайла, оскільки на ньому зображеній його особистий знак-герб. Вважаємо, що він подібно денарію «Колюмни / Спис з хрестом» та «Колюмни / Погоня» оформленний за однією і тією ж схемою – знак правителя на аверсі та земельна емблема на реверсі монети. Поки що, цей денарій є дуже рідкісною монетою, тому визначати його локалізацію заразо. Можна лише вказати, що карбування його на Волині цілком можливо, адже відомо, що у 1387 – 1392 рр. Ягайло володів Луцьком.

Складніше питання з монетою «Печать / Спис з Хрестом». Наявність на ній християнської символіки змушувало відносити її карбування у Литві на період часу, після християнізації у 1387 р. З цієї причини та на підставі однаковості її символіки з денарієм «Колюмни / Спис з хрестом» деякі сучасні дослідники відносять її навіть до карбування Вітовта після 1401 р., хоча її архаїчний стиль оформлення, велика маса та висока проба срібла різко контрастує з легкими білоновими монетами рубежу XIV - XV ст. великокнязівського карбування Ягайла та Вітовта. З іншого боку, монета «Печать / Спис з хрестом» цілком пасує до християнської та кириличної традиції руської Волині XIV ст. На можливість карбування монети «Печать / Спис з хрестом» на Волині вказували Н. Щекатіхін, В. Савицький та В. Чопюк.²² Беручи до уваги подібні аргументи, Г. Козубовський прийшов до висновку, що монету «Печать / Спис з хрестом» карбував Ольгерд

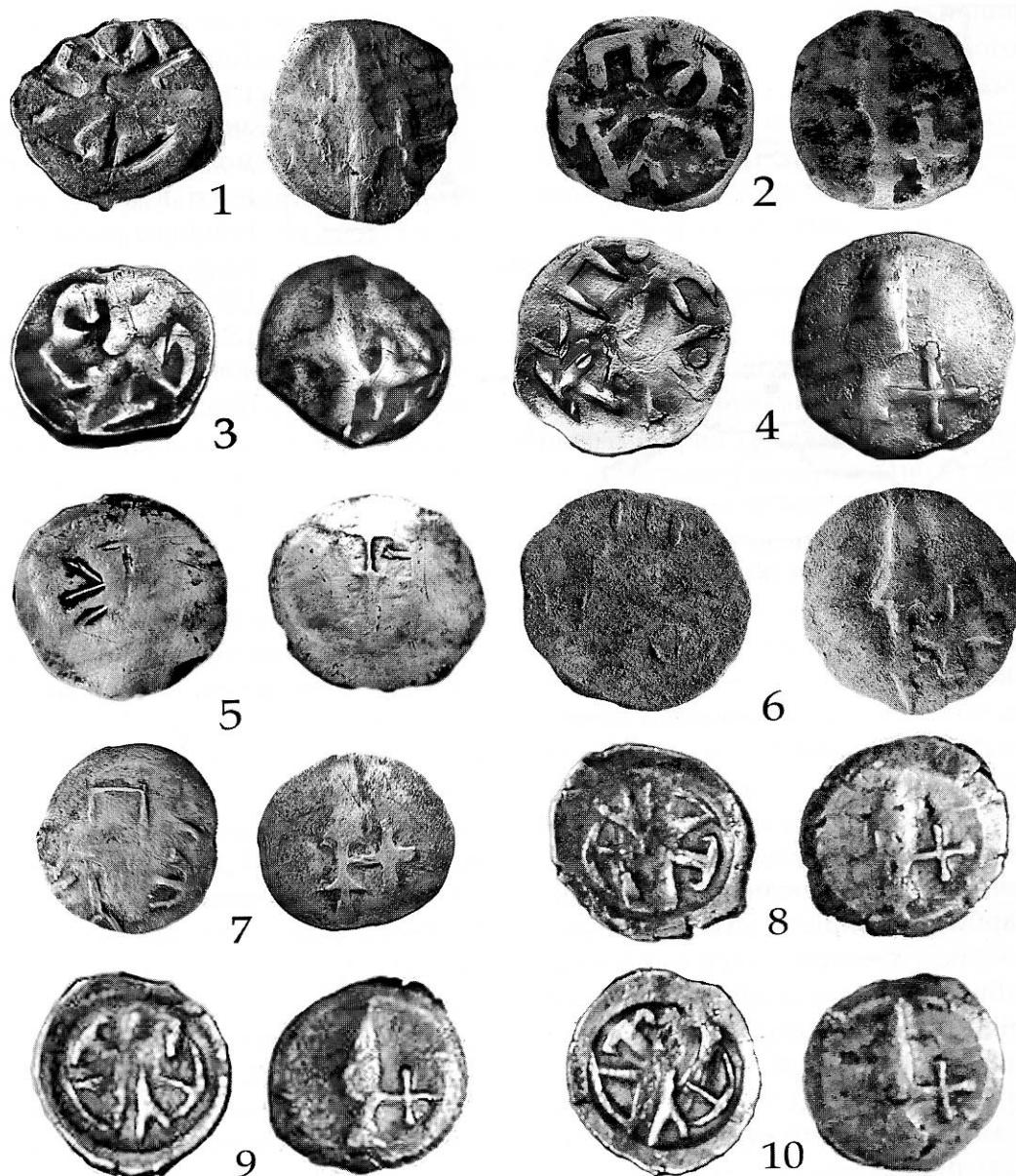

Рис. 3. Зображення деяких з монет «Печать», знайдених в останній час в Україні:
 1 – Волинь 0,78г; 2 – Жидичин Ківерцівський р-н Волинська обл. 0,58г; 3 – Турійський р-н Волинська обл. н/д; 4 – Передили Рівненський р-н Рівненська обл. 0,98г; 5 – Торговиця Млинівський р-н Рівненська обл. 0,86г; 6 – Бровари Київська обл. 0,96г; 7 – Лубни Полтавська обл. 0,70 г; 8 - Чигирин Черкаської обл. 0,75г; 9 - Чигирин Черкаської обл. н/д; 10 - Чигирин Черкаської обл. н/д. Масштаб 1,5:1.

у власному руському домені, розташованому на південь від Литви.²³

Однак до недавнього часу в Україні з наукових публікацій було відомо лише про одну знахідку монети «Печать / Спис з хрестом» в Борщівському скарбі 1948 р. з-під Києва. Зазначимо, що Борщівський скарб датується за наймолодшими монетами, дирхемами Токтамиша, 1380 р., а це раніше початку XV ст., на який відносять випуск монети «Печать / Спис з хрестом» Вітовтом. Як наразі виявилося, така мала кількість

знайдених в Україні монет «Печать / Спис з хрестом» пояснюється не стільки рідкісністю цієї монети в Україні, як вже зазначенім незадовільним загальним станом з науковою реєстрацією знахідок монет, особливо на Волині. Про це свідчить інформація останнього часу, яку пощастило зібрати автору щодо знахідок монети «Печать / Спис з хрестом». За цими далеко не повними даними в Україні, лише в останні 5-10 років, було знайдено майже 50 монет типу «Печать / Спис з хрестом», рис. 3.

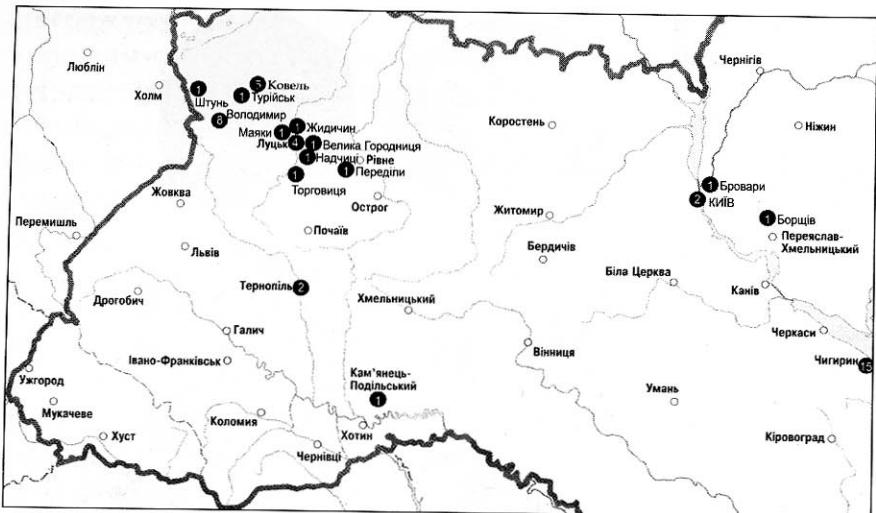

Рис. 4. Топографія знахідок монети «Печать / Спис з хрестом» в Україні.
Кількість знайдених монет вказана на позначках пунктів знахідок

Переважна більшість їхніх знахідок теж концентрується у Волині, навколо Луцька, Додаток №2. Переважно це по однокі знахідки, але відомо і про знахідки двох невеликих скарбів з-під Володимира-Волинського та з Ковельського району, Волинської області. За межами Волині автору відомі, крім згадуваної монети з Борщівського скарбу, лише шість знахідок монет «Печать / Спис з хрестом» - три з-під Києва (одна у Броварському скарбі), одна з Поділля, з-під Кам'янця-Подільського, одна з-під Чигирина, Черкаської області (в скарбі було п'ятнадцять монет «Печать / Спис з хрестом») та ще одна з-під Лубен Полтавської області, рис. 4.

Нові знахідки в Україні скарбів з монетою «Печать / Спис з хрестом» ставлять під сумнів і існуючу зараз думку про початок карбування цієї монети в 1392 р. Вітовтом після його приходу до влади.²⁴ До відомого раніше Борщівського скарбу 1948 з монетою «Печать / Спис з хрестом», датованим джучидськими дирхемами 1380 р.,²⁵ тепер додалися ще два згадуваних невеликих скарби теж з Середнього Подніпров'я: Чигирицький 2011 р. та Лубенський 2013 р. Всі вони мають однотипний з Борщівським скарбом склад: основні групи монет – денарії ранніх типів «Плетіння» і «IS» київського князя Володимира Ольгердовича (1362-1394) та джучидські дирхеми другої половини XIV в. разом з їх наслідуваннями, Додаток №2. Молодшою датованою монетою з Лубенського скарбу виявився данг Му-

хаммеда 777 р. х. (1375/6 р.). Дирхеми із Чигирицького скарбу не пройшли визначення, однак скарб можна датувати по присутності в ньому наслідування галицько-руському грошику Людовика Угорського (1370-1382), який карбувався в 1379-1382 роках. Таким чином, два нових скарби з Середнього Подніпров'я, що містять монети «Печать / Спис з хрестом», підтвердили датування Борщівським скарбом часу знаходження в обігу монети «Печать / Спис з хрестом» вже в 70-80 роках XIV в.

Крім волинської земельної символіки та часу карбування, на можливість карбування монети «Печать / Спис з хрестом» на Волині, також вказує її стопа, на що вже давно звернули увагу дослідники. Відомо, що значна кількість цих монет має високу пробу та масу в 1,0-1,4г. Саме таку масу мали у 70 – початку 80 років XIV ст. високопробні галицько-руські грошики сусіднього до Волині Львова за часів правління Владислава Опольського (1370-1378) та Людовика Угорського, які карбували свою монету як половину празького гроша. Групу відносно легких монет «Печать / Спис з хрестом», нижчої проби та з масою меншою за 1,0г, могли випускати на Волині вже у 80-х роках XIV ст., відслідковуючи падіння вмісту чистого срібла у празькому гроші, на що вказує ряд авторів.²⁶ Зауважимо, що вміст чистого срібла в празьких грошах за карбування Вацлава IV (1378-1419) упав на протязі 80-х та 90-х років XIV ст. з 2,4г-2,5г до 1,6г-1,7г.²⁶ Тому наявність серед монет «Печать / Спис з хрестом» монет з масою 0,6г-0,8г вказує на можливість продовження їхнього карбування до 90-х років XIV ст. Вважаємо, що можна погодитися з думкою Савицького та Чопюка про те, що волинське карбування могло продовжуватися після Любарта за правління його сина Федора Любартовича.²⁷ Відомо, що Ягайло забрав у нього в 1387 р. Луцьк, але надав йому Володимир, де Федір Любартович князював до 1393 р.²⁸ Однак, слід зауважити, що можливість карбування монети

«Печать / Спис з хрестом» в 90-х роках XIV ст. поки що не підтверджується скарбовим матеріалом. З іншого боку, існування легких монет «Печать / Спис з хрестом» можна пояснити обрізуванням монет, явищем досить поширеним у той час, як показують матеріали Смотрицького скарбу.²⁹ Тому це питання поки що залишається відкритим.

Уявивши до уваги усі наведені аргументи вважаємо, що монета «Печать / Спис з хрестом» теж карбувалася на Волині. Вочевидь, її почали випускати у Володимиро-Волинському князівстві за стопою руського грошика в 70-ті роки XIV ст. за правління Любарта. Карбування її могло продовжуватися до переходу влади в князівстві до Великих литовських князів. Отже, монета «Печать / Спис з хрестом» за номіналом складала, як і руський грошик Львова, половину празького гроша та була монетою удільного Володимиро-Волинського князівства ВКЛ.

На перший погляд, висновку про карбування на Волині монети «Печать / Спис з хрестом» суперечить очевидна локалізація знахідок цієї монети до Литви, де зафіковані знахідки біля 130 монет «Печать / Спис з хрестом», що на даний момент складає переважну більшість усіх знахідок цих монет. Однак відомо, що більшість монет «Печать / Спис з хрестом» з литовських знахідок припадає на Шанчайський монетно-речовий скарб 1933/8 р., де було знайдено одразу 90 монет «Печать / Спис з хрестом».³⁰ Разом з цими монетами у скарбі були виявлені чотири молдовські гроші господаря Петру Мушата (1375-1391), найдавнішого типу з 7-ма лілеями на анжуйському гербі, одну срібну гравну тригранного (литовського) типу з приблизною масою у 200 г разом з чотирма половинками подібних гравень та дві срібні прикраси - наруччя-браслети. Дослідження прикрас показало, що за особливостями техніки виготовлення, дизайну, орнаментації це браслети XIII – XIV ст. південного походження. Один з них, з переплетених дротових джгутів, походить з Нижнього Подністров'я. Інший з цих браслетів - широкий, з чернью та позолотою зі зображенням в аркових медальйонах птахів та стилізованих рослин, був визначений як принадлежний до типу, що виготовлявся на Галичині та Волині.³² Зазначимо, що срібні гравні зі

скарбу тригранного типу були поширені по всій території ВКЛ, включно з його південними районами. Подібні гравні були нещодавно виявлені, наприклад, у скарбі монет XIV ст. з-під Смотрича, на Поділлі.³³ Варта особливої уваги також та обставина, що три з чотирьох молдовських грошей з Шанчайського скарбу виявилися одноштемпельними, а четвертий теж співпадає з ними штемпелем однієї зі сторін. Зазначимо, що само по собі таке явище досить рідкісне для потужного карбування П. Мушата, крім того його імовірність падає при віддалені від місця карбування монет, в даному випадку, тогчасної столиці Молдовського князівства - Сучави. Якщо взяти ще до уваги той факт, що гроші П. Мушата зі скарбу є єдиною західкою молдовських монет в Литві, то важко уявити, щоб ці монети могли попасти в Шанчайський скарб з литовського грошового обігу. Також підкреслимо, що в Шанчайському скарбі повністю відсутні інші місцеві литовські монети, які були в обігу у той час, наприклад, портретні монети, денарії Ягайла «Подвійний хрест / Погоня», тощо. Якщо б Шанчайський скарб формувався на основі литовського грошового обігу, то, зважаючи на його величину, зазначені монети повинні були б представлені в ньому, як це спостерігається в іншому значному литовському скарбі з монетами «Печать / Спис з хрестом», - Вільнюському з 2002 р.³⁴

Отже, присутність у Шанчайському скарбі разом з монетами «Печать / Спис з хрестом» західно-русських прикрас та одноштемпельних молдовських грошів при відсутності інших литовських монет, на погляд автора, не може бути випадковим і вказує на його південне походження. Там – на Волині, чи Галичині, Шанчайський монетно-речовий скарб був сформований, а надалі перенесений у Литву. Саме явище перенесення скарбів, за певних історичних обставин, з однієї географічної зони в іншу, добре відоме в нумізматиці. Щодо обставин, за яких Шанчайський і подібні йому скарби могли перенести з Волині у Литву, то відомо, наприклад, що у 70-80 роках XIV ст. між Литвою та Польщею відбувалися збройні сутички за владінням Волинню, остання така сутичка сталася після смерті польського короля Людовика Угорського в 1382 р.

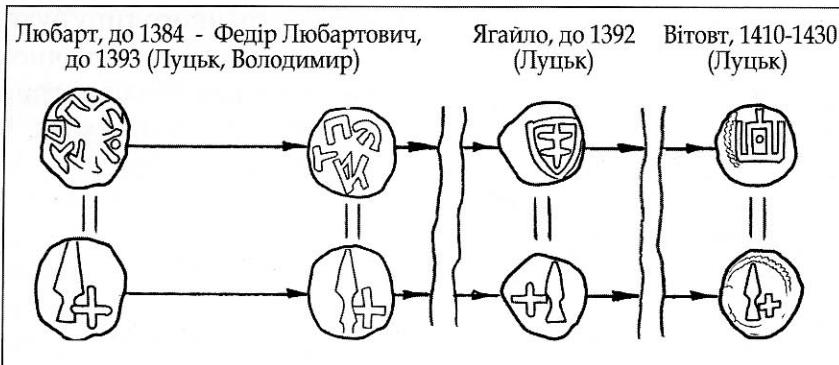

Рис. 5. Схема розвитку карбування найдавніших монет ВКЛ на Волині.

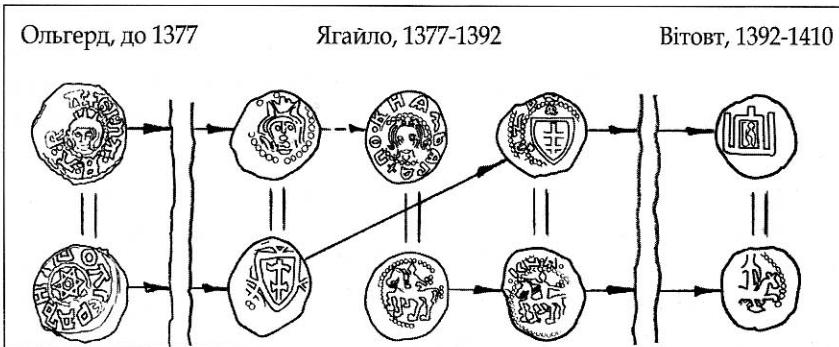

Рис. 6. Схема розвитку карбування найдавніших монет ВКЛ в центральному домені.

В історичних джерелах є повідомлення про допомогу у цій боротьбі волинському князю Любарту з боку литовських князів, які приводили декілька разів військо з Литви. Можна думати, що учасники цих подій могли накопичити на Волині певні кошти та надалі перенести їх у Литву. Об'єм карбування монети «Печать / Спис з хрестом» був невеликим, принаймні, наразі загальна кількість знайдених монет складає орієнтовно усього 200 екземплярів. Тому, на фоні такої слабкої статистики, будь-які відхилення, від звичайного для середньовіччя процесу поширення монет переважно навколо центру карбування, у вигляді переносу декількох, навіть, відносно невеликих скарбів цих монет в іншу географічну зону, здатні викривити об'єктивну картину локалізації монети «Печать / Спис з хрестом» та, відповідно, її походження.

Таким чином, підсумовуючи викладене, вважаємо, що власне карбування на Волині, розпочате у 70-х роках XIV ст., тривало надалі до 30-х років XV ст., рис. 5. Спочатку там карбували монети удільного Володимира-Волинського князівства. В подальшому, після переходу влади в регіоні до

Великих литовських князів Ягайла, а потім Вітовта, місцеве карбування продовжилося вже як велиkokнязівське. Загальною рисою волинських монет є розміщення на них земельної символіки Волині «Вістря спису з хрестом».

Віднесення монет з емблемою «Спис з хрестом» до волинського карбування, прояснює та спрощує заплутану наразі загальну картину велиkokнязівського карбування у ВКЛ. Виключення волинських монет з карбування в центральному домені, надає змогу запропонувати відносно просту схему, за якою власне карбування в центральному домені почалося з наслідуваного карбування портретних монет Ольгердом та Ягайлой, надалі випускалися монети Ягайла та Вітовта вже з емблемою столичної Віленщини «Погоня», рис. 6.³⁵

Таким чином, стає зрозумілим, що після початкового етапу карбування наслідувань портретних монет, у подальшому в велиkokнязівському карбуванні ВКЛ притримувалися стандартного оформлення монет – на одному боці емблема володаря, на іншому земельна емблема.

Додаток №1. Знахідки денаріїв «Колюмни / Спис з хрестом» в Україні *

Теребовля Тернопільська обл.	1848	33	Котляр №297 ^a
Бердичів Житомирська обл.	1884	197	Котляр №248 ^b
Київ	1896	4	Котляр №260 ^c
Пулганів (Промінь) Луцький р-н Волинська обл.	1897	800	Котляр №247 ^d
Луцьк I	1894	160	Котляр №240 ^e
Луцьк II	1896	4	Федоров ^f
Луцьк III	1898	> 2800**	Котляр №242 ^g
Седлице Костопільський р-н Рівненська обл.	1932	>1500	Kotlar ^h
Середнє Подніпров'я	1994	7	Козубовський ⁱ
Київ	2002	9	Козубовський ^j
Красне Млинівський р-н Рівненська обл.	2011	300+300***	Крижанівський ^k
Волинь	2008 - 2009	> 500	
Луцьк IV	2009 - 2010	220	
Київська обл.	2010 - 2011	200	
Романів Луцький р-н Волинська обл.	2003 - 2014	> 20	
Полонка Луцький р-н Волинська обл.	--	> 10	
Новостав Луцький р-н Волинська обл.	--	> 15	
Боратин Луцький р-н Волинська обл.	--	15	
Рокині Луцький р-н Волинська обл.	--	10	
Крупа Луцький р-н Волинська обл.	--	21	
Покащів Ківерцівський р-н Волинська обл.	--	38	
Хорлупи Ківерцівський р-н Волинська обл.	--	35	
Звірів Ківерцівський р-н Волинська обл.	--	> 50	
Заріцьк Рівненський р-н Рівненська обл.	--	> 10	
Старожуків Рівненський р-н Рівненська обл.	--	> 2	
Подоляни Гощанський р-н Рівненська обл.	--	42	
Дорогобуж Гощанський р-н Рівненська обл.	--	20	
Варковичі Дубнінський р-н Рівненська обл.	--	> 5	
Остріїв Млинівський р-н Рівненська обл.	--	10	
Рудня Дубровицький р-н Рівненська обл.	--	> 3	
Дрібні скарби з Волині невстановленого місцезнаходження n≈20	--	~300	
Поодинокі знахідки денаріїв з Волині	--	> 400	

^a Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні до-
би феодалізму. Київ - 1971. С. 90.

^b Там саме.

^c Там саме.

^d Там саме.

^e Там саме.

^f Федоров Г. Б. Топография кладов с литовскими слит-
ками и монетами // КСИИМК. 1949. Вып. 29. С. 64.

^g Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні до-
би феодалізму. Київ - 1971. С. 90.

^h Kotlar M. Znaleziska monet z XIV-XV w. na obszarze
Ukrainskiej SRR. 1975, Wroclaw. S. 45, Nr 125.

ⁱ Козубовський Г. К проблеме хронологии и рас-
пространения древнейших литовских монет в Украине // Всероссийская нумизматическая конференция, Санкт-
Петербург - 1994, Тезисы докладов, С. 31.

^j Козубовський Г. Новые монетные находки XIV- XV
вв. в Киеве // X Всероссийская нумизматическая конферен-

ция, Псков - 2002, Тезисы докладов и сообщений, С. 115.

^k A. Kryzaniwskij Proba rekonstrukcji nie notowanych
skarbow monet XIV-XV wieku, znalezionych na Ukrainie
Zachodniej // Biuletyn numizmatyczny, Warszawa. Nr 3 (355)
2009, s. 161.

* Інформація про знахідки денаріїв «Колюмни /
Спис з хрестом» збиралася в основному з Волині, оскільки
об'єми знахідок в інших регіонах України – Галичині, По-
діллі, Середньому Подніпров'ї, за оцінками, поступається
волинським у десятки і більше разів.

** В повідомлені про скарб було вказано, що він ва-
жив «декілька фунтів», відповідно, при середній масі де-
нарія «Колюмни / Спис з хрестом» в 0,3г, кількість монет
в скарбі повинна була складати, принаймні, 2800 і більше
екземплярів.

*** Первинна кількість монет, яка була зафікована А.
Крижанівським у скарбі з-під с. Красне - 300 екземплярів,
в результаті подальших пошуків зросла удвічі.

Додаток №2. Знахідки монет «Печать / Спис з хрестом» в Україні

Борщів Київська обл.	1948	1	Котляр №264 ^a
Володимир – Волинський*	2003 - 2014	8	
Ковельський р-н Волинська обл.*	- -	5	
Чигиринський р-н Черкаська обл. (2011)**	- -	15	
З-під Тернополя*	- -	2	
Жидичин Ківерцівський р-н Волинська обл.	- -	1	
Маяки Луцький р-н Волинська обл.	- -	1	
Турійський р-н Волинська обл.	- -	1	
Штунь Любомльський р-н Волинська обл.	- -	1	
Волинь*	- -	1	
Волинь*	- -	1	
Волинь*	- -	1	
Волинь*	- -	1	
Переділи Рівненський р-н Рівненська обл.	- -	1	
Торговиця Млинівський р-н Рівненська обл.***	- -	1	
Надщиці Млинівський р-н Рівненська обл.	- -	1	
Велика Городниця Млинівський р-н Рівненська обл.	- -	1	
Бровари Київська обл. (2012)****	- -	1	
Київщина*	- -	1	
Київщина*	- -	1	
Кам'янець-Подільський Хмельницька обл.*	- -	1	
Лубни Полтавська обл. (2013)*****	- -	1	

* Наявність, чи відсутність супроводжувального нумізматичного матеріалу в цих знахідках не встановлена.

** Монети «Печать / Спис з хрестом» знаходилися в скарбі разом з 25 звичайними денаріями Володимира Ольгердовича ранніх типів «Плетіння» та «IS», 10 київськими наслідуваннями Джанібеку, одним наслідуванням галицько-руському грошику Людовика, більше десятка незначених джучидських дірхемів.

*** В скарбі, окрім монети «Печать / Спис з хрестом», були присутні два денарія Любарта та біля десяти празьких грошів невстановленого випуску.

**** Монета «Печать / Спис з хрестом» знаходилася в скарбі разом з великою кількістю звичайних денаріїв Володимира Ольгердовича ранніх типів «Плетіння» та «IS» з незначною домішкою типу «Хрестик», джучидськими дірхемами другої половини XIV ст., монетами Верховських князівств, денаріями Володимира Ольгердовича з легендою «Бе пособи», подільськими денаріями, денаріями Любарта, київськими наслідуваннями Джанібеку, руським грошиком Людовика, найдавнішими литовськими монетами велиkokнязівського карбування. За попередніми даними, наймолодшими монетами скарбу є дірхеми Токтамиша 794 р. х. (1391/2 р.).

***** В скарбі, окрім монети «Печать / Спис з хрестом», були присутні дев'ять звичайних денаріїв Володимира Ольгердовича, усі другого типу – «IS», два обрізаних та фрагменти (половина та чверть) празьких грошів Карла I, шість джучидських дірхемів та їх наслідувань – Узбека, Джанібека, Абдулаха та Мухамеда. Наймолодша датована монета скарбу - данг Мухамеда 777 р. х. (1375/6 р.).

^a Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні доби феодалізму. Київ - 1971. С. 90.

1 В. П. Даркевич, Н. А. Соболева О датировке литовских монет с надписью «Печать» (по материалам Шанчайского клада) // Советская археология №1 1973 С. 91; R. Kiersnowski Najdawniejsze monety Lietewskie // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXVIII, 1984, z. 3-4, s. 148.

2 Гулецкі Д., Грамыка А., Крываручка А. Манеты Беларуси да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 39.

3 С. Саяускас Нумизматическая коллекция Доминикаса Каубриса и ее научная ценность // Международная нумизматическая конференция, Вильнюс - 2012. Тезисы докладов С. 89.

4 E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikštio Vytauto kuldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005. p. 68; C. Саяускас Проблема достоверности исторической информации в легендах монет Великого княжества Литовского Международная нумизматическая конференция Вильнюс 2007. Тезисы докладов С. 143.

5 Ivanauskas E. Coins of Lithuania 1386 – 2009. Vilnius 2009. – P. 21-22; E. Remecas Monetų radiniai Lietuvoje (XIV a. Pabaiga). – Vilnius, 2006; E. Remecas Apie nežinomą seniausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetą tipą – Vytauto / Jogailos 1392 m. denarą. – Kultūros paminklai, 2004. Nr. 11, p. 79-85.

6 Э. Ремецас Значение символа «столбов Гедеминовичей» // Международная нумизматическая конференция, Вильнюс - 2012. Тезисы докладов С. 136; С. Саяускас Некоторые вопросы геральдики Великого княжества Литовского в свете новых находок литовских монет XIV в. Materiały z VIII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Białystok – 2008. S. 65.

7 Щекатихин Н. Н. Топография кладов с литовскими слитками и монетами на территории древнего Литовского государства. – I. 1933-1934. – С. 95; Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні доби феодалізму. Київ - 1971. С. 79; В. Савицький, В. Чопюк Монети Любарта Гедеміновича // Львівські нумізматичні записки ч. 6-7, 2009-2010. С. 31.

- 8 R. Kiersnowski Najdawniejsze monety Lietewskie // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXVIII, 1984, z. 3-4, s. 152; E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005. p.72.
- 9 Гулецкі Д., Грамыка А., Крываручка А. Манеты Беларусь да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 39; Федоров Г. Б. Классификация литовских слитков и монет // КСИИМК. – 1949. – Вып. 29. – С.115.
- 10 E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005. p. 61- 76.
- 11 Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні доби феодалізму. Київ - 1971. С. 79; Щекатихин Н. Н. Топография кладов с литовскими слитками и монетами на территории древнего Литовского государства. – I. 1933-1934. – С. 95 (рукопись в Отделе нумизматики Эрмитажа. – XV. 2.51 в/1-2); Федоров Г. Б. Топография кладов с литовскими слитками и монетами // КСИИМК. – 1949. – Вып. 29. – С. 64-75.
- 12 Kotlar M. Znaleziska monet z XIV-XV w. na obszarze Ukrainskiej SRR. 1975, Wroclaw. S. 45, Nr 125.
- 13 E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005. p. 72.
- 14 Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території Україні доби феодалізму. Київ - 1971. С. 80.
- 15 Козубовский Г. Про шляхи надходження празьких грошів до Східної Європи (XIV-XV ст.). Український історичний журнал 2012, №5 С. 47.
- 16 Козубовский Г. Новые монетные находки XIV-XV вв. в Киеве // X Всероссийская нумизматическая конференция, Псков - 2002, Тезисы докладов и сообщений, С. 115.
- 17 Шталенков И. Новые находки кладов и единичных монет XIV- XV вв. // Банкаускі веснік - 2010. - № 3 - С. 64; Бектинеев III. И. Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII - XV вв. Минск, 1994.
- 18 E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005 p. 64.
- 19 Барэйша Ю. Аб атрыбуцый, сімволіцы і датаванні манет ВКЛ з ільвом і крыжам // Банкаускі веснік - 2007. - N 16. - С. 59-60.
- 20 E. Remecas Paskutinės Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Vytauto kaldintos monetos // Pinigu studijos №3 2005. p. 68; С. Саяускас Проблема достоверности исторической информации в легендах монет Великого княжества Литовского Международная нумизматическая конференция Вильнюс 2007. Тезисы докладов С. 143.
- 21 Лаппо-Данилевский А. С. Печати последних галичско- владимирских князей и их советников. В сборнике материалов и исследований: Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. СПБ 1907, С. 221-222; 241-250. Таб. VI-VII.
- 22 Щекатихин Н. Н. Топография кладов с литовскими слитками и монетами на территории древнего Литовского государства. – I. 1933-1934. – С. 95; В. Савицкий, В. Чопюк Монеты Любарт Гедеміновича // Львівські нумізматичні записки ч. 6-7, 2009-2010. С. 31.
- 23 Г. А. Козубовский Про початок карбування литовських монет типу «Печать» / «Спис з хрестом» // Археологія, №2 2013, С. 61.
- 24 R.Kiersnowski Najdawniejsze monety Lietewskie // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXVIII, 1984, z. 3-4, s. 169.
- 25 Kozubowski G. Monety Księstwa Kijowskiego w XIV w. // Wiadomosci numizmatyczne, R. XXXVIII, 1994, z. 3-4, s. 149-150.
- 26 А. Крыжанивский Влияние галицкой монетной системы последней четверти 14 века на метрологические показатели монет Подольского князя Константина Кориатовича // Numizmatika №6, 2005 р. 53-54; С. Саяускас Монеты Великого княжества Литовского с кириллической легендой «Печат» и их метрологическая связь с монетами Галицкой Руси и Молдавии, Матеріали міжнародної наукової конференції: «Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність» Львів – 2004, С. 82-85.
- 27 Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV - XV століттях. Львів - 2007. С. 141-143.
- 28 В. Савицкий, В. Чопюк Монеты Любарт Гедеміновича // Львівські нумізматичні записки ч. 6-7, 2009-2010. С. 30.
- 29 Грушевський М. С. Історія України-Руси – Київ, Наукова думка, 1993. Т. 4. – С.162-165.
- 30 Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича // Львівські нумізматичні записки №8-9, 2012. С. 53.
- 31 В. П. Даркевич, Н. А. Соболева О датировке литовских монет с надписью «Печать» (по материалам Шанчайского клада) // Советская археология №1 1973 С. 83-95.
- 32 В. П. Даркевич, Н. А. Соболева О датировке литовских монет с надписью «Печать» (по материалам Шанчайского клада) // Советская археология №1 1973 С. 85.
- 33 Саввов Р. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича // Львівські нумізматичні записки №8-9, 2012. С. 53.
- 34 E. Remecas Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis. Vilnius 2009, P. 74-75.
- 35 Саввов Р. Наслідуванье карбування найдавніших монет Великого князівства Литовського // Нумізматика і Фалеристика, №2, 2014. С. 20-22.

Від редакції.

Враховуючи важливість тез, висунутих автором статті, просимо всіх читачів нашого журналу, кому стане відомо про знахідки литовських монет з гербом «Спис з хрестом», детально фіксувати місця знахідки і повний склад скарбу. За наявності у цих знахідках джучидських дірхемів, зазвичай добре датованих, просимо надавати точні хронологічні межі їх карбування (або якомога чіткіші фотографії дірхемів для можливості встановлення років їх випуску фахівцями із золотоординської нумізматики), що може допомогти у встановленні часу емісії окремих типів згаданих литовських монет.

Особливу увагу просимо звертати на знахідки монет з легендою «Печать», зокрема, відмічаючи який із двох різновидів цих монет знайдений (ще краще надіслати фотографію і метрологічні показники) – «Печать», чи «Печат», оскільки, за припущенням А.Крижанівського, монети з написом «Печать» є важчими від монет «Печат», а відповідно їх могли карбувати дещо раніше /А. Крыжанивский. Влияние галицкой монетной системы последней четверти 14 века на метрологические показатели монет Подольского князя Константина Кориатовича // Numizmatika №6, 2005 р. 53-54./, що дасть зможу встановити емітентів цих різновидів. Інформацію просимо надсилати на електронну адресу kryandriy@gmail.com.